

કાવ્યે કાવ્યે છલકાતી સંવેદના

ગીતકાર, વાર્તાકાર, દિગ્દર્શક, પટકથાલેખક... આ તમામ માતબર ઓળખોથી વિશેષ ગુલઝારજીની ખરી ઓળખ કવિ તરીકેની છે. કવિતા જ એમના અસ્તિત્વનો સૌથી નિકટવર્તી અને સૌથી અંગત પરિચય છે.

નજાકતભર્યા – પ્રેમનાં વિવિધ સ્વરૂપો, હર્ષ-વિષાદની વિવિધ અવસ્થાઓની કૌતુકભરી અને કૌશલ્યપૂર્ણ રજૂઆત એ ગુલઝારજીની કવિતાનો પ્રાણ છે. પ્રિયપાત્રના મિલનથી જુદાઈ અને આગમનથી વિદાય સુધીની વિવિધ પળોની કેલિડોસ્કોપિક મુદ્રાઓ એમણે કવિતામાં ઝીલી છે. એક કાબેલ ફિલ્મ દિગ્દર્શકની કવિતાઓમાં તાદશ દૃશ્યાત્મકતા, સબળ એડિટિંગ અને કાવ્યદેહની સંઘેડાઉતાર ગૂંથણી ન હોય તો જ નવાઈ! પ્રણયોર્મિ ઉપરાંત પ્રકૃતિ સાથેનું તાદાત્મ્ય, બાળસહજ અપાર કુતૂહલ, દારૂણ સાંપ્રત... આ બધાંને સાથે લઈને ચાલતી આ કવિતાઓમાં કાવ્યે કાવ્યે માનવીય સંવેદનાઓ છલકાય છે.

ગુલઝારજીની કાવ્યયાત્રાનો મુખ્ય પડાવ નઝમના સ્વરૂપમાં રહ્યો છે. માત્ર છંદના આવર્તનોનાં બંધન સ્વીકારી, પછી વિષયની આસપાસ કાવ્યોચિત ગૂંથણી કરી, એને અભિવ્યક્તિનાં વૈવિધ્યપૂર્ણ ઉપકરણોથી એક અનૂઠી અનુભૂતિ ભાવકને પહોંચાડવાની એમને ફાવટ છે. ગુલઝારજીની કવિતામાં લખાયેલી પંક્તિઓની વચ્ચે છોડેલી કોરી લીટી પણ અર્થ ધારણ કરે છે. ઉપર ઉપરથી સાવ સરળ અને સાહજિક અભિવ્યક્તિ જેવી લાગતી આ કવિતાઓના આકાર અને સ્ટ્રક્ચરની ગૂંથણી પાછળ કેટલું કૌશલ્ય ખપમાં લેવાયું છે એનો અનુભવ કરવા માટે કવિતા વારંવાર વાંચવી પડે!

પરંપરાગત કાવ્યસ્વરૂપોમાં એમની કવિચેતના સંપૂર્ણ રીતે કદાચ અભિવ્યક્ત નહીં થઈ હોય, એટલે એમણે પોતે એક વિશિષ્ટ કાવ્યસ્વરૂપનો આવિષ્કાર કર્યો, જેને એમણે ‘ત્રિવેણી’ નામ આપ્યું. ત્રણ પંક્તિઓની આ કવિતાની પહેલી બે પંક્તિઓ ગંગા-જમનાની જેમ મળે છે અને એક વિચારને સંપૂર્ણ રીતે વ્યક્ત કરે છે. આપણને લાગે છે કે બે પંક્તિમાં વાત પૂરી થઈ ગઈ, ત્યાં જ ત્રીજી પંક્તિ સરસ્વતીની જેમ આવીને મળે છે અને આગલી બે પંક્તિના અર્થને નવો આયામ આપે છે. બે પંક્તિ પછી એક કોરી લીટીના અંતરાલ પછી આવતી આ ત્રીજી પંક્તિ આ કાવ્યસ્વરૂપનો વિશિષ્ટ અલ્લડ મિજાજ લઈને આવે છે.

ગુલઝારજીનાં સમગ્ર સર્જનોમાંથી પસંદ કરેલ આ નઝમો, ત્રિવેણીઓ અને ગઝલો

અનુવાદસ્વરૂપે ગુજરાતી વાચકવર્ગ સમક્ષ મૂકતા ફફડાટ એટલો છે કે છંદની સાથે સાથે ગુલઝારજીનો મિજાજ પણ થોડો ઘણો સચવાયો હોય તો સારું. સરળ અને નેકદિલ કવિ ગુલઝારજીને આ અનુવાદો કરવાની સંમતિ આપવા બદલ, આદરપૂર્વક પ્રણામ કરી ગુજરાતી કાવ્યરસિકોના હાથમાં એમની કૃતિઓ મૂકવાનો ટપાલીધર્મ બજાવ્યાનો આનંદ હું મારા પક્ષે રાખું છું.

ઉર્દૂ તો હિન્દી ગુજરાતીની ભાગિની ભાષા. પાદટીપમાં મૂકેલા અર્થોની મદદથી સરળતાથી ઉકેલાય. ત્યારે કેફી આઝમી, જાવેદ અખ્તર, સાહિર અને હવે ગુલઝારના અનુવાદોની કસરતની જરૂર શી? એવો પ્રશ્ન કોક હિંમતબાજ રસિકે મને કર્યો પણ ખરો. ઉર્દૂનું પરિશીલન કરતી વેળાનો મારો અંગત અનુભવ એવો છે કે ઘણીવાર આખી રચના સરળ અને આસ્વાદ્ય હોય છતાં એકાદ શબ્દ પાસે આવી ગાડું અટકે છે. ક્યારેક ભાષા પારકી હોવાથી કવિતા પારકી થઈ જાય છે. શ્રેષ્ઠ કવિતા, શ્રેષ્ઠ માનવીય અનુભૂતિને લઈને આવે છે અને એ કદી પારકી નથી હોતી. પરભાષાના કાવ્યનો આનંદ સહજતાથી સુગમપણે મળી શકે એટલો જ નમ્ર આશય આ પ્રયાસની પાછળ છે.

અનુવાદ કરવાની મને મજા આવે છે એટલી એને સાચવવાની, યાદીઓ બનાવવાની, ઝેરોક્સ કરાવવાની, ટાઈપ કરવાની, જોડણીઓ ચેક કરવાની, સમયસર પત્રવ્યવહાર સાચવવાની મજા આવતી નથી. સદનસીબે આ બધાંમાં અમીને મજા આવે છે. જે જે મારી ખામીઓ છે, તે તે એની ખૂબીઓ છે. મારી હિંમતને ડગી જવાની કુટેવ છે, એની શ્રદ્ધાને મને ટકાવી રાખવાની ફાવટ છે. અમીનો આભાર તો શું માનું, પણ આ અનુવાદ એને અર્પણ કરું છું. ઝેન ઓપસ હંમેશ મુજબ ઉત્કૃષ્ટ મુદ્રણસજ્જા સાથે સહયોગી રહ્યું છે.

2011માં આ અનુવાદો કરેલા, એના વિમોચનના કાર્યક્રમમાં ગુલઝારસાહેબે કહેલું, “રઈશને ઇન નઝમોં કો ઐસી ઓરિજિનલ બના દી હૈં કિ મુઝે ફિર સે બૈઠકર ઉન્હેં ગુજરાતી સે ઉર્દૂ મેં લિખની પડેગી.” મારે માટે કોઈ મોટા એવોર્ડથીય વિશેષ એવું એમનું આ વિધાન સદનસીબે વિડિયોરૂપે પણ ઉપલબ્ધ છે. ગુલઝારસાહેબની ખૂબ ઈચ્છા હતી કે એમની ગાલિબ સિરિયલની કથા ગુજરાતીમાં આવે. એ પુસ્તક ‘મિર્ઝા ગાલિબ : એક વીતક, એક કથાનક’ની એમણે સંમતિ આપી, સાથે સાથે આ કવિતાઓનું પુસ્તક ફરી પ્રગટ કરવાની ઉદાર સંમતિ આપી.

પેન્ટીંગ

રાત કલ ગહરી નીંદ મેં થી જબ
એક તાજા સફેદ કૈનવસ પર
આતિશીં લાલ સુર્વ રંગોં સે
મેંને રોશન કિયા થા ઇક સૂરજ
સુબહ તક જલ ગયા થા વો કૈનવસ
રાખ બિસ્વરી હુઈ થી કમરે મેં....!

પેઇન્ટિંગ

ઘેરી નિદ્રામાં કાલે રાત હતી
ત્યારે કોરા સફેદ કેન્વાસ પર
લાલચટ્ટાક ભડકીલા રંગે
દોરી એક સૂર્ય, તેજ વેર્યું મેં
સળગ્યું કેન્વાસ એ સવાર થતાં
ઓરડે રાખરાખ વ્યાપી ગઈ....!

गली मे

बारिश होती है तो पानी को भी लग जाते हैं पाँव
दरो दीवार से टकरा के गुज़रता है गली से
और उछलता है छपाकों में
किसी मैच में जीते हुए लड़कों की तरह
जीत कर आते हैं जब मैच गली के लड़के,
जूते पहने हुए कैनवास के उछलते हुए गेंदों की तरह
दरो दीवार से टकरा के गुज़रते हैं
वो पानी के छपाकों को तरह

गलीમાં

વરસે વરસાદ તો પાણીને ય પગ ફૂટે છે
દ્વારથી, ભીંતથી અથડાઈ ગલીમાં એ ધસે
અને છાલક થઈ ઉછળે છે
કોઈ મેચમાં જીતેલ ન હો છોકરડાં
જીતી આવે જો કોઈ મેચ ગલીના છોરાં,
જોડાં કેન્વાસના પહેરીને ઉછળતા એ દડાની માફક
દ્વારથી, ભીંતથી અથડાઈ ધસે છે આગળ
હોય જાણે પેલા જળની છાલક